

ZPRÁVA Z WORKSHOPU HUMANISTICKÝ REVIZIONISTA

Sto a jeden rok Ivana Svitáka

Ve dnech 27. a 28. března 2026 se v hlavní budově Filozofické fakulty Univerzity Karlovy uskutečnil workshop o životě a díle Ivana Svitáka. U příležitosti jeho nedožitých sto prvních narozenin se sešli akademičtí pracovníci i studenti, aby zhodnotili jeho intelektuální odkaz. Ten pro svou eklektičnost a zásahy do nejrůznějších intelektuálních disciplín nemohl být postihnout prostými historickými exkurzy, a tak byl workshop otevřen všem aspektům Svitákovy intelektuální tvorby. Během dvou-denního blokového semináře u příležitosti tohoto posmrtného, a přece životního jubilea proto účastníci přednesli referáty o některých aspektech Svitákovy experimentace, od pojetí marxistického humanismu přes osobité zásahy do surrealismu a teorie umění až po jeho stranické i nestranické politické angažmá.

Příspěvek Lucie Česálkové „Ivan Sviták na ‚vlně pravdy‘ ve filmu“ se soustředil na období jeho působení v Československém filmovém ústavu (ČSFÚ) v letech 1964–1968 a na jeho publicistickou činnost spjatou s časopisem *Film a doba*. V tomto období se Sviták zapojil do kolektivního projektu ČSFÚ „Obraz člověka v československém filmu“, jehož cílem bylo postihnout proměny filmových postav v české hrané tvorbě od dvacátých do šedesátých let dvacátého století. Současně připravoval k vydání překlady z oblasti filmové teorie a sociologie filmu. Ve svých textech věnovaných fenoménu cinéma věřité a otázkám autenticity ve filmu vycházel z myšlení francouzského antropologa Edgara Morina, který se spolu s Jeanem Rouchem podílel na filmu *Kronika jednoho léta*, v Československu tehdy hojně diskutovaném. Morin se vymezoval vůči snaze dosahovat autenticity neintervenčním, ryze observačním natáčením, protože chápal filmovou kameru jako vhodný stimul určité společenské interakce, události či promluvy. Tyto myšlenky dobře zapadly do Svitákova pojetí, v jehož centru stál vždy člověk: jednak jako tvůrce filmu, jednak jako společenský aktér zachycený kamerou. Právě člověk jako umělec propůjčuje podle Svitáka kameře, která je sama o sobě ve

styku se společenskými jevy slepá a hloupá, její magické či poetické kvality. Sociálně orientovaný dokumentární film a fenomén verismu mu tak poskytly základ pro úvahy o vztazích mezi vědou, technologií, člověkem a poezií. Z tohoto východiska pak vycházelo i jeho chápání autenticity jako něčeho, co je vytvářeno člověkem, a proto má zároveň humanistický i poetický rozměr.

Joseph Grim Feinberg se ve svém referátu „Svitákovy modely člověka: lidské, až příliš lidské“ zaměřil na Svitákův humanismus jako na teorii dynamické lidské transformace a představil jej v jeho proměnách napříč Svitákovými třemi vyhnanstvími (v letech 1956, 1964 a 1968). Sviták dle autora předkládá takové modely člověka, které by byly v době všudypřítomných masových médií a techniky způsobilé uchopit lidskou individualitu v jejích proměnách. Feinberg tak dospěl k výkladu Svitákova pojetí člověka jako neustále se měnícího média, skrze které proudí svět. Pro Svitáka není podstatný statický aspekt uměleckého díla, ale samotný tvůrčí akt. Tvůrčí činnost je procesem, kterým a díky kterému autoři i umělecké postavy žijí a skrze něž vznikají modely lidského konání. Dále je třeba poukázat na Svitákovu dialektickou práci s pojmem odcizení. Sviták na jedné straně odcizení kritizoval jako zdroj lidského zla, ale zároveň vyzdvihoval hrdiny odcizení v moderním umění a filmu, kteří svým skepticismem vůči lidským hodnotám paradoxně obnažují potřebu tyto hodnoty znovu vytvořit. Zohlednění této práce s mladým Marxem bylo v průběhu konference užitečné zvláště tehdy, když se diskuse stočila k otázce revizionismu. Svitákův humanismus je neodmyslitelně spjat se surrealistickou tradicí a její navigační trojicí: láskou, poezií a revolucí. Láska je v tomto smyslu chápána jako síla umožňující setkání jedinečných osobností navzdory mechanismům odcizení a poezie je pojmána jako prostředek vracení zázračna do každodennosti. Vnitřní rozpory Svitákova díla (v jednu chvíli vyzdvihuje racionalitu, a vzápětí hledá spásu v surrealistickém nevědomí) Feinbergův referát interpretuje jako věrný odraz rozporuplné povahy moderní společnosti samé. Sviták v jeho podání zůstává atypickým humanistou, pro něhož je víra v člověka a jeho tvůrčí potenciál revolučním aktem solidarity proti dehumanizaci.

Příspěvek „Mezi reformním komunismem a sociální demokracií: Svitákovo politické myšlení v roce 1968“ od Kristiny Andělové interpretoval Svitáka jako kritického aktéra pražského jara, který vystupoval jak proti stranické ortodoxii, tak proti vnitrostranickým reformním snahám. Autorka se zaměřila na problematický pojmový aparát, kterým je rok 1968 dodnes vykládán, a upozornila na to, že kategorie jako reforma,

demokratizace či liberalizace často splývají v jednolité celek. Sviták v názorové pluralitě své doby a zvláště pak v kontextu názorových střetů pražského jara vystupoval jako myslitel, který systematicky poukazoval na limity reformního procesu a otevíral zásadní otázky po možnosti skutečné politické opozice v socialistickém systému. Pozornost byla věnována zejména Svitákovu ostrému zpochybnění vedoucí úlohy KSČ a kritice tehdejšího Akčního programu pro jeho nedostatečnost. Jeho myšlení překračovalo hranice tehdejšího marxisticko-leninského dogmatismu a pokoušelo se artikulovat alternativní pojetí socialismu, takové pojetí, které by směřovalo k transformaci politické struktury v Československu. Nakonec se tak zdá, že Sviták překročil i horizont své doby a ukazuje se nám ve své nadčasovosti jako myslitel, jehož otázky a pochybnosti přesahují historický kontext pražského jara a znovu nabývají aktuálnosti v současných diskusích o povaze demokracie a sociální spravedlnosti.

Referát Jiřího Růžičky s názvem „Člověk jako ‚antientropický činitel kosmu‘. Svitákovo tvůrčí přivlastnění kybernetiky“ se nejprve zaměřil na Svitákovo postavení uvnitř širokého proudu československého marxistického humanismu. Zatímco dominantní větev „praxeologů“ (Kosík, Nový, Sochor, Průcha) postavila do centra své filosofie tvůrčí lidskou činnost, praxi, druhá větev, totiž Kalivoda a právě Sviták, se spíše inspirovala uměleckou avantgardou. I zde však můžeme sledovat jistou diferenciaci. Kalivoda se při svém vysvětlení možnosti lidské tvůrčí činnosti upnul k Freudově teorii pudů, kdežto Sviták se zaměřil na povahu lidské komunikace a znakových systémů a perspektivu normy a jejího porušování. Odtud i jeho produktivní střet s tehdy velmi módní kybernetikou, která do středu své teorie postavila rovněž problém komunikace. Nicméně zatímco podle Svitáka se z hlediska kybernetiky v komunikaci vždy část informace ztrácí (jedná se o tzv. informační šum), lidská komunikace se naopak vyznačuje množováním informačního obsahu, tj. zápornou mírou entropie. Příspěvek se pak pokusil vysvětlit, jak je toto množování vůbec možné, a při tomto pokusu se obrátil k tradici, kterou Sviták sám musel dobře znát, tedy k teoriím Pražského lingvistického kroužku, konkrétně k Sergeji Karcevskému a jeho koncepci asymetrického dualismu lingvistického znaku.

Petr Franc v příspěvku „Jejich nynější krize: Polemika Ivana Svitáka a Karla Kosíka“ interpretoval Svitákovu přednášku „Vaše nynější krize“ v Klubu angažovaných nestraníků, nkolik byla polemickou reakcí na Kosíkovu esej *Naše nynější krize*. Bylo proto třeba podrobit Kosíkovu „krizi základů“ kritice a s oporou ve Svitákoví poukázat na její problematické momenty: především na historicistní pojetí krize jako

nahodilé a kontingentní poruchy jinak lineárního vývoje, na vulgární ztotožnění ideologie s falešným vědomím a konečně na nezpůsobilost fenomenologické metody analyzovat strukturální a historicky situované krize. Svitákovo volání po svobodě tisku, vzniku občanských iniciativ a institucionální pluralitě je oproti tomu důslednou snahou o ustavování občanské společnosti mimo rámec stranického monopolu. Nestraníci samotní, kteří jsou z rozhodovacích procesů vyloučeni, by se dle Svitáka měli přičinit o vznik struktur občanské společnosti, neklást překážky do cesty progresivních straníků a omezovat prestiž a moc straníků konzervativních. Ocitli jsme se tedy ve zvláštní konstelaci, kdy myslitel usilující o demokratizaci, který se snaží stranu měnit zevnitř, vede svou kritiku apolitickými, patočkovskými poukazy a opatrně mluví o jsoucnu oloupeném o svébytnost, zatímco angažovaný nestraník, který na stranu tlačí zvenčí, proti ní vznáší celý inventář její vlastní politické teorie.

V příspěvku „Naše životy jsou prázdné a smutné jako létající dveře: Ivan Sviták a surrealismus“ tematizoval Kryštof Jánský Svitákův vztah k surrealismu. Vedle rané básnické tvorby z období protektorátu (např. *Rozchod* či soubor *DADA*) a experimentálních textů publikovaných v surrealistických periodikách šedesátých let (zejména báseň *Krize vědomí* v *Analogonu* a fragmenty *V ohradě* či *Vánoční větvička*) se příspěvek soustředil na trojici Svitákových teoretických textů: *Surrealistický obraz člověka*, *Surrealismus a umění* a kolektivní stať *Otázky surrealismu*, vzniklou ve spolupráci s Vratislavem Effenbergerem. Právě na jejich základě lze dovodit Svitákovo pojetí surrealismu coby vrcholného projevu antropologické transformace; tedy procesu, v němž se subjektivní senzibilita a myšlenkový styl člověka vyrovnávají s objektivními společenskými změnami, technologiemi a intenzivní urbanizací. Právě takový přístup může ukázat člověka jako bytost niterně nesjednocenou, bytost v neustálém napětí, definovanou dialektickou ambivalencí života a konkrétní iracionalitou. Surrealistický model je pro Svitáka formou permanentní revolty proti snahám dehumanizovat svět a je zároveň prostředkem pro dosažení lidské autenticity v době krize společenských hodnot. Tímto způsobem pojatý surrealismus je neustále živým, nekonformním myšlením, které se prostřednictvím konceptu anti-umění snaží o překlenutí domnělé propasti mezi tvůrcem a spotřebitelem, čímž vymaňuje lidskou tvorbu z čistě tržních vztahů.

Závěrečnou kritickou reflexi Svitákových statí dodal příspěvek Jana Mervarta s názvem „Temné stránky humanismu Ivana Svitáka“. Ztrátu smyslu lidské existence chápal Sviták jako hlavní projev odcizení, které se projevovalo jak v kapitalistických zemích, tak v zemích takzvaného

socialistického tábora: Sviták zaujal pozici marcusovského humanismu, který se podstatu člověka snaží vymanit z jeho ortodoxního vymezení coby sumy společenských a výrobních vztahů a rehabilitovat jej jako dějinný subjekt. Stejně tak se Sviták prudce opírá do takových koncepcí člověka, které se jej snaží spojit s prací jako s jeho definičním znakem; tato pojetí označuje za zcela protichůdná Marxovu učení. Právě tento postřeh vyvolal během workshopu diskusi o fetišizaci práce, kterou Sviták kritizuje, a to – ač se to může zdát rozporuplné – ze sociálnědemokratických pozic. Příspěvek upozornil na to, že Svitákova tematizace národní identity a středoevropanství má často za symptomy nejrůznější národní šovinismy počínaje obrazným srovnáváním vládní politiky s tobogánem do Bolívie a konče různými nevybíravými invektivami proti sudetoněmeckému landsmanšaftu. Zdánlivá universalita Svitákova humanismu, dle jehož étosu má cílem dějin být svobodný a všestranně rozvinutý člověk, ale produkuje i jiné symptomatické exkluze: V otázce genderu například Sviták zastává vyloženě misogynní stanoviska.

Východiskem workshopu byla otázka, nakolik je vůbec možné čtení Svitáka jako koherentního filosofa, filosofa v pravém slova smyslu, a nakolik byl naopak pouhý chytrácký divoch, který do všech stran ventiloval své mnohdy vzájemně si protiřečící chutě a nechutě. K této otázce jsme se vrátili i v samém závěru blokového semináře a byla jí věnována rozsáhlá diskuse. Jednoznačná shoda v této věci ovšem nepanovala. Systematické čtení Svitákova díla (či Svitákovy filosofie) je náročné už jen pro jeho roztroušenost do různých esejů a napříč různými žánry a doposud se o něj nikdo nepokusil. Teprve takto ambiciózní pokus bude s to zodpovědět otázku, kterou tento workshop vznesl. Za jakousi provizorní odpověď však může posloužit shoda účastníků na tom, že Sviták může být vnímán jako kritický intelektuál a nesmlouvavý lev pražských salónů, který nikoho nešetřil před ostnem své kritiky; jako „ješita obědvající bouří“.

Konferenci pořádali Petr Franc a Sylvia Holánik ve spolupráci s filosofickým spolkem Praxis a Ústavem filosofie a religionistiky FF UK za finanční podpory Studentské rady FF UK.

Petr Franc a Sylvia Holánik